

Les matrius xilogràfiques, un patrimoni per recuperar

En aquest article es relacionen dos aspectes complementaris d'un mateix tema. Primerament, es dona a conèixer la tipologia de les matrius xilogràfiques i es determinen les seves funcions. En segon lloc, i després d'haver efectuat l'estudi d'un patrimoni xilogràfic excepcional pertanyent a la Biblioteca de Catalunya, es descriuen els temes que han estat matèria de recerca, fent una anàlisi de l'estat de conservació de les peces i, consegüentment, es determinen possibles actuacions

Mercè Alonso Casanovas. Conservadora-Restauradora de matrius calcogràfiques i xilogràfiques. www.khalkos.com

INTRODUCCIÓ

Vaig veure per primera vegada uns motlles de fusta al Museu del Llibre i de les Arts Gràfiques de Barcelona, quan Enric Tormo era director. Va ser amb motiu de l'exposició "La tècnica d'estampació al bac", organitzada per l'Ajuntament de Barcelona el desembre de 1985.¹

Al catàleg de la mostra es recollia, mitjançant textos de qualificats autors,² la visió d'un panorama gràfic divers, articulats envers l'origen primigeni de l'estampació, un fet anterior al naixement de la impremta i la tipografia.

Isidre Vallès i Rovira mencionava en aquest catàleg el tema de "L'estampació i la impressió", dues paraules claus per entendre dues modalitats diferenciades d'una mateixa acció reproductora.

Quan ens referim al concepte d'estampar –anàleg al d'imprimir–, com un fet diferencial, cal descriure els patrons de comportament propis de la modalitat i que prenen part decisivament a l'exercici del procés gràfic.

Les dues maneres de tractar el producte imprès són, consegüentment, el resultat de les formes d'actuar dels diversos components que intervenen en el procés tècnic i que comparativament són diferents per cadascun dels sistemes emprats.

L'aproximació a l'àmbit en el qual les matrius poden desenvolupar una tasca eminentment funcional, ens apropa a la comprensió dels seus trets característics, ja que a l'actualitat, quan observem aquestes peces meravelloses, podem comprendre per què es troben tan malmeses. Es deu al fet que han estat reiteradament utilitzades: entintades, colpejades i pressionades, per duplicar imatges i signes.

EL PROCÉS GRÀFIC

Definició etimològica

- 1- a) Estampació = colpejar, fregar, empènyer.
- 2- b) Impressió = imprimir, pressionar, prémer.

Reproducció de la imatge

- a) Estampar = colpejar amb una maça sobre el revers d'un motlle de fusta, contra un paper o un teixit.³
- a') Estampar = fregar el revers d'un paper per adaptar-lo a l'anvers del motlle de fusta.
- a'') Estampar = empènyer amb una palanca (premsa romana) un motlle de fusta contra un paper.
- b) Imprimir = exercir pressió, amb una premsa (de cargol), per obtenir la transferència al suport (paper) d'una tinta grassa, dipositada prèviament a la matriu o forma.

1. Sant Cristòfor. Matriu de boix, 95 x 70 mm.

Tècnica: a testa.

Gravador: Noguera. Segle XIX

(Fotografia: R. Navarro Castilla, ANC – Comunicació Publicitària).

2. Sant Francesc de Paula. Matriu de cirerer,
172 x 120 mm. Tècnica: a "fil". Segle XVIII
(Fotografia: R. Navarro Castella, ANC -
Comunicació Publicitària).

Definició del procés 1- a) Estampació al bac

Estampar per percussió, emprant motlles de fusta per reproduir imatges. Els motlles tenen un gruix condicionat per l'ús, és a dir, un gruix suficient perquè puguin ser agafats per la mà de l'estampador i un perfil cònic que permet ajustar el bloc de fusta al paper. S'utilitza el bac (tauler-recipient), on s'impregnen les fustes amb tinta a l'aigua, abans d'estampar.

Definició del procés 2 - b) Impressió xilogràfica

Imprimir equival a emprar matrius xilogràfiques, d'un gruix inferior a les d'estampació. Quan la matriu adopta l'altura tipogràfica (23,566 mm), es deu al fet que el text i la imatge s'imprimeixen al mateix temps. La composició que reuneix en un conjunt impressor elements tipogràfics i xilogràfics es denomina "Forma".

Consideracions: Els motlles d'estampar

Els motlles es graven "a fil", en sentit longitudinal a les fibres de la fusta. Les més adequades per poder ser tallades, són les fustes semidures: perera, cirerer, server i blada. Les gúbies i els trempaplomes buiden la fusta i deixen línies gruixudes en relleu (no tramades). En conjunt, el diss eny gravat és esquemàtic i els valors impresos en la estampa són negres, sense mitjos tons. El resultat és adient a les restringides possibilitats d'interpretació que ofereix una tècnica que grava preferentment en direcció a la fibra. Molts motlles d'estampar han estat reconvertits en matrius per imprimir (el gruix del bloc es talla, disminuint l'alçada, fins a tenir la mida tipogràfica).

Consideracions: Les matrius d'imprimir

Les matrius són gravades amb boix, una fusta molt dura. La tècnica xilogràfica utilitzada per gravar, es denominada "a testa", en sentit perpendicular a les fibres. El burí permet fer les talles netes i tramades, en totes les direccions. El format del tac és més petit que el d'estampar i l'alçada és la tipogràfica. Finalment, el gravat a "testa" és ric pels contrastes de valors, i és comparable tècnicament als resultats obtinguts amb l'exercici del gravat calcogràfic.

ESTAT DE CONSERVACIÓ DEL FONDS DE MATRIUS DE LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA

No tenim referències bibliogràfiques que s'hagi fet cap estudi en l'àmbit de la conservació respecte aquestes matrius, llevat del realitzat al Departament de Construccions Arquitectòniques II, Secció Departamental de Materials, de la Universitat Politècnica de Catalunya per Jaume Arbona Arguimbau el 1998 i titulat *Estudi sobre les matrius xilogràfiques de la Biblioteca de Catalunya* amb el suport de l'Escola Universitària Politècnica de Barcelona.

El fons de matrius xilogràfiques de la Biblioteca de Catalunya és numèricament molt extens, voltant les deu mil unitats. És considerat el més important servat a Catalunya i un dels més rellevants de l'Estat espanyol, tant per l'antiguitat de les peces, com per la importància qualitativa d'algunes de les col·leccions que la integren (com és el cas dels fons Abadal o Jolis, que abasten un ampli període històric del gravat, des del segle XVII al XIX).

Les matrius més estudiades corresponen als segles XVIII i XIX, però també n'hi ha algunes del XVII.

En general, les més antigues estan afectades per patologies parasitàries amb rosegats i pèrdua de densitat de la fusta. El seu estat és molt precari i necessiten un tractament urgentment.

Les fustes del segle XVIII gravades "a fil" conserven la matèria en millor estat, encara que predominen àmplies zones amb forats fets per anòbids, no actius. Hi ha matrius que, a causa del desgast, fruit de l'ús prolongat i de la pressió de la premsa, tenen absència de relleu a la part gravada i també alteracions físico-mecàniques, fenèdres, esquerdes, encorbaments i parts trencades.

Els tacs de boix (la majoria del segle XIX), gravats a contrafibra, tenen eventualment esclatxes radials. També s'observen altres alteracions ocasionades per elements incorporats (claus i pernès

3. Santa Àgueda Verge i Màrtir. Manresa, Impremta Roca. Estampa xilogràfica, il·luminada a la "morisca" del segle XIX (Fotografia: R. Navarro Castilla, ANC – Comunicació Publicitària).

dades, ja que il·lustra els aspectes que concerneixen a l'estat de conservació de les matrius. A partir de les matèries ressenyades, es seguí un mètode per classificar la informació en àrees acotades per temes.

Objectius del mètode

Fou imprescindible la redacció d'una fitxa de treball que permetés descriure tot els aspectes necessaris per poder desenvolupar una futura tasca de restauració. Actualment ja s'han introduït les dades de cent setanta matrius del fons estudiat.⁵

El model de fitxa desenvolupat és el següent:

CARÀTULA: - Títol
- Entitat
- Número de fitxa
- Data

CONTEXT IDENTIFICACIÓ: - Nom de l' objecte
- Classificació genèrica
- Número de registre
- Col·lecció
- Gravador
- Nombre d'exemplars
- Nombre de cares gravades

CONTEXT DESCRIPCIÓ: - Mesures
- Gruix
- Pes
- Matèria
- Tècnica
- Direcció fibres

CONTEXT DIAGNÒSTIC: - Incrustacions en les talles
- Alteracions fisico-mecàniques
- Elements incorporats
- Alteracions fisico-parasitàries

CONTEXT ESTAT DE CONSERVACIÓ: - Estat matèria
- Estat matriu

CONTEXT RESTAURACIÓ: - Actuacions
- Valoració resultats

CARACTERITZACIÓ PRODUCTES: - Productes orgànics
- Productes parasitaris

CONTROL DADES: - Documentació gràfica

que serveixen per unir els petits tacs de boix, de tal manera que la superfície per gravar es més gran).

En conjunt, les matrius presenten diverses alteracions que podem valorar com a greus. Tot i això, és un patrimoni que avui dia encara està pendent de restaurar.

ESTUDI PER A LA CONSERVACIÓ - RESTAURACIÓ DE LES MATRIUS XILOGRÀFIQUES DE LA BIBLIOTECA DE CATALUNYA⁴

Criteris per la mostra

En el moment d'iniciar el treball volfem seleccionar una mostra que fos representativa de tots els apartats fonamentals en el conjunt del fons de matrius: cronologia, temàtiques, col·leccions, gravadors, tècniques xilogràfiques, tipus de fusta, patologies, etc.

Són aproximadament unes quatre mil les matrius amb número de registre, datades en el fons de la Biblioteca. La confecció de la mostra es feu a partir de set-centes d'aquestes peces registrades, totes adequades als criteris establerts.

Objectiu de l'estudi

Per fer un bon treball de camp, es van examinar detingudament les matrius escollides. És important la tasca de recollida de

Paral·lelament es desenvoluparen altres actuacions:

1. Projecte de desinsectació per anòxia.

El tractament es va iniciar amb la col·laboració del Departament de Recerca i Desenvolupament de l'empresa *Mètode* i amb el suport tècnic de Montserrat Argemí. La desinsectació es va fer en quatre matrius representatives dels atacs per *Anobium punctatum* (R.P.91, R.P.44699, R.P.4709 i R.P.4707).

2. Disseny d'una cambra climatitzada de conservació i tractament.

Per conèixer els paràmetres de temperatura i humitat del lloc on es troben les matrius emmagatzemades, es va fer un estudi climàtic de l'habitable. La lectura de les dades demostrà que no es mantenien els índexs necessaris per garantir una correcta conservació de les fustes. Per tant, es va creure convenient, per tal de solucionar el problema, assessorar-se amb Josep Reinal, tècnic de l'empresa *Termofrigo*. Posteriorment, es va redactar un projecte per a la instal·lació d'una cambra climatitzada.

3. Anàlisi espectroscòpica de quatre mostres de tinta.

D'altra banda, es feren anàlisis amb algunes mostres de tinta extretes de quatre peces de les col·leccions Abadal i Jolis (R.P.134, R.P.329, R.P.356 i R.P.4709), que anaren a càrrec del

doctor Salvador Borrós i del Servei d'Espectroscòpia de l'Institut Químic de Sarrià. El resultat definí el producte de totes les mostres com una "tinta grassa".

Conclusions

Després d'aquest estudi, considerem que solament caldria continuar amb les accions iniciades per tal de desenvolupar la tasca pràctica de restauració (encara pendent). Properament es redactarà una memòria que reculli totes les dades obtingudes en aquest estudi, la qual serà presentada a la Biblioteca de Catalunya, que valorarà la necessitat de continuar el projecte.

BIBLIOGRAFIA

Joan AMADES, *Apunts d'imatgeria*. Barcelona: La Neotípia, 1938.

Francesc COSTA I OLLER, *L'art dels Abadal*. Patronat Municipal de Cultura de Mataró. Editorial Alta Fulla, 1994.

Francesc FONTBONA, *La xilografia a Catalunya entre 1800 i 1823*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1992.

Técnica y arte del grabado popular a través de la colección Amades del Museo Etnológico de Barcelona. Separata de las actas del Ier. Congreso Nacional de Artes y Costumbres Populares. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1969, p. 563-567 + 2 làmines.

Enric TORMO FREIXES, *Técnica y arte del grabado popular a través de la colección Amades del Museo Etnológico de Barcelona*, p. 563-567.

NOTES

¹ Es tractava del fons de matrius xilogràfiques de la col·lecció d'estampes populars de Joan Amades, procedent de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona, que es dipositaren al Museu del Llibre i de les Arts Gràfiques de Barcelona i que foren objecte de l'esmentada exposició.

² Els textos del catàleg són d'Enric Tormo Freixes, Rosa M. Martí i Ros, Isidre Vallès i Rovira, i Enric Tormo-Ballester.

³ S'anomenen "indianes" als teixits decorats per estampació al bac amb motlles de fusta.

⁴ Cal agrair a Francesc Fontbona, director de la Unitat Gràfica de la Biblioteca de Catalunya, la seva col·laboració, perquè fou imprescindible per desenvolupar l'esmentat estudi; i també a Blanca Reyes pel seu suport.

⁵ Vegeu Rebeca ORTEGA NOGUERA, *Matrius xilogràfiques de la Biblioteca de Catalunya: Realització d'una fitxa de conservació informatitzada*. Memòria del Conveni de Pràctiques amb l'ESCRBCC, juny-setembre, 2005.

4. "S. Christophore Ora Pro Nobis". Col·lecció Joan Amades. Estampa xilogràfica (estampació al bac). Segle XVIII (Fotografia: R. Navarro Castilla, ANC - Comunicació Publicitària).

